ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O‘ZBEKISTON

2026 Vol. 1

tsuull.uz
uzlc.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2026 Vol. 1

tsuull.uz

uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o‘rinbosari: Nozliya Normurodova

Mas’ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Nurboy Jabborov, Farhod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Saodat Muhamedova, Aftondil Erkinov, Dilorom Ashurova, Uzoq Jo‘raqulov, Zulxumor Xolmanova, Ziyoda Teshaboyeva, Dilnavoz Yusupova, Iroda Azimova, Sulton Normamatov, Zulxumor Ortiqova, Botir Elov, Komil Kalonov, Manzura Abjalova, Rasul Atamurodov

Tahrir hay’ati

Nazef Shahrani (AQSH)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)
Ahmadali Asqarov (O‘zbekiston)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)
Akmal Nur (O‘zbekiston)
Almaz Ülvi (Ozarbayjon)
Muzaffar Komilov (O‘zbekiston)
Tanju Seyhan (Turkiya)
Akmal Saidov (O‘zbekiston)
Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)

“O‘zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san’at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o‘rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to‘rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko‘rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o‘z konsepsiyasiga ega bo‘lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e’lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e’lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

O‘zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.tsuull.uz

Alisher Navoʻi Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nozliya Normurodova

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoev, Samikhon Ashirboev, Nurboy Jabborov, Farhod Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Saodat Muhamedova, Aftondil Erkinov, Dilorom Ashurova, Uzak Jurakulov, Zulkhumor Khalmanova, Ziyoda Teshaboeva, Dilnavoz Yusupova, Iroda Azimova, Sulton Normamatov, Zulkhumor Ortikova, Botir Elov, Komil Kalonov, Manzura Abjalova, Rasul Atamurodov

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)
Elisabetta Ragagnin (Italy)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)
Akmal Nur (Uzbekistan)
Almaz Ülvi (Azerbaijan)
Muzaffar Komilov (Uzbekistan)
Tanju Seyhan (Turkey)
Akmal Saidov (Uzbekistan)
Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Nicholas Kontovas (Great Britain)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)

"Uzbekistan: Language and Culture" is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navoʻi Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.tsuull.uz

MUNDARIJA

LINGVISTIKA

Munavvara Qurbonova
Bolalar nutqida emotsional deyksisning voqelanishi 6

Nurbek Ahmadjonov
O‘zbek va nemis rahbar-muloqot diskursida nutq odobi va uning lingvistik aspektlari 24

Aynel Mashadiyeva
Turkiy tillar va dialektlardagi sifatdoshlarning qiyosiy-tarixiy tadqiqi 41

Firuz Abdusalomov
Zamonaviy media diskursida harbiy leksikaning semantik transformatsiyasi 58

Elnare ALİYEVA
Türk Dillerinde İsimlerde Çoğulluğun Bazı Özellikleri 71

ADABIYOTSHUNOSLIK

Almaz Ülvi BİNNƏTOVA
Ensiklopedik Təfəkkürə Malik Mənəviyyat Memarı (İsrafil Məmmədovun “Uç, göyərçinim, uç” əsəri haqqında ədəbi qeydlər).....83

Mohida Qodirova
Tarixiy manbadan badiiy talqinga: Esondavlat begim obrazining ingliz tarixiy romanlaridagi interpretatsiyasi 95

TARJIMASHUNOSLIK

Yorkinoy Nasirdinova
“La Fermeté des faibles” – So‘fi Olloyorning “Sabot ul-ojizin” pandnoma asarining ilk fransuzcha tarjimasi.....107

Ilhom Xolmuminov
Badiiy hikoya tarjimasining kognitiv mexanizmlari va paradigmatik modellashtirish 119

SOTSIOLOGIYA

Komil Kalanov
Sun’iy intellekt texnologiyalarining sotsiologik diskurs tahlili 133

ETNOLOGIYA. ETNOGRAFIYA. ANTROPOLOGIYA

Adhamjon Ashirov
Samarqand bozorlari tarixi va o‘ziga xos xususiyatlari 156

CONTENT

LINGUISTICS

Munavvara Kurbanova
The realization of emotional deixis in children's speech 6

Nurbek Ahmadjonov
Speech Etiquette and its Linguistic Expression in Uzbek and German Leadership-Communication Discourse 24

Aynel Mashadieva
Participles in Focus: a Comparative-Historical Study in Turkic Languages and Dialects 41

Firuz Abdusalomov
Semantic Transformation of Military Lexicon in Contemporary Media Discourse 58

Elnare ALİEVA
Particular Features of Noun Pluralization in Turkic Languages 71

LITERATURE

Almaz Ulvi BİNNATOVA
Encyclopedic Thinking and the Artistic Representatıon of Spiritual Memory (Literary notes on Israfil Mammadov's work "Fly, my dove, fly").....83

Mohida Qodirova
From Historical Source to Artistic Interpretation: the Portrayal of Esondavlat Begim in English Historical Novels.....95

TRANSLATION STUDIES

Yorkinoy Nasirdinova
"La Fermeté des faibles": The First French Translation of Sufi Olloyor's Didactic Work *Sabot ul-ojizin*.....107

Ilhom Kholmuminov
Cognitive Mechanisms and Paradigmatic Modeling of Literary Translation.....119

SOCIOLOGY

Komil Kalanov
Sociological Discourse Analysis of Artificial Intelligence Technologies .133

ETHNOLOGY. ETHNOGRAPHY. ANTHROPOLOGY

Adhamjon Ashirov
The History and Distinctive Features of Samarkand Markets 156

ISSN 2181-922X 71—82

Türk Dillerinde İsimlerde Çoğulluğun Bazı Özellikleri

Elnare ALİYEVA[1]

Özet

İsmin nicelik kategorisi Türk dillerinin her birinde incelense de, onların karşılaştırmalı araştırılması alanında bazı boşluklar kendini göstermektedir. Bu bakımdan, makalede söz konusu hususlara dikkat etmeyi uygun gördük. Yürüttüğümüz araştırmalar sırasında Türk dillerinin her birinde çoğul ekinin kendine özgü özellikleri de dikkat çekmektedir.

Çoğul biçimi, temel anlamının yanı sıra bir dizi ek anlam da taşımaktadır. Bu anlamların açıklığa kavuşturulması, söz konusu kategorinin işlevsel-semantik özelliklerini ortaya koymaya yardımcı olur. Türk dillerinde çokluk yalnızca biçimbilimsel yolla değil, aynı zamanda sözlüksel ve sözdizimsel yollarla da ifade edilmektedir. Çoğul ekli isim, antroponim ve toponim olarak kullanıldığında yeni bir anlamsal içerik kazanmış olur. Makalede bu tür onomastik birimlere de yer verilmiştir.

Türk dillerinde nicelik bakımından çokluk bildiren isimlerin iki kez çoğul eklenmesi de dikkat çekici noktalardan biridir. Makalede iki kez çoğul eklenmesinin oluşum yolları geniş biçimde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *çoğullaşma, isim, Türk dilleri, nicelik, gramer.*

Giriş

Nicelik kategorisi, genel bir dilbilgisel kategori olup isimleri, sıfatı, sayı, zamiri, zarfı ve fiili kapsar. Bu araştırmada yalnız adların çoğul yapılmasından söz edeceğiz. Adlarda nicelik; biçimsel, sözlüksel ve sözdizimsel yolla ifade edilir. Bu yöntemler içinde biçimsel (morfolojik) yöntem çok daha geniş kullanım alanına sahiptir. Bu durumda temel olarak çeşitli fonovaryantlarda kullanılan *-lar* ekinden behs edilir. Bu ek esasen iki varyantta görülse de, kimi dillerde daha az ya da daha çok şekil alır. Nitekim Özbekçede yalnız bir, Başkurtçada 8, Altaycada 12, çağdaş Yakutçada ise bu ekin 16 varyantı bulunmaktadır. Sadece Çuvaşçada kullanılan *–sem/-sen* eki de mevcuttur [Zeynalov 2008; Dmitriyev 1956, 66].

[1] *Elnare Aliyeva* – Dos. Dr., Azerbaycan Milli İlimlerAkademisi, İ.Nesimi adına Dilcilik Enstitüsü, Türk dilleri bölümü, Bakü – Azerbaycan.
E-mail: dok.elnare_e@mail.ru
ORCİD: 0000-0002-5779-8899
Alıntı için: Aliyeva, E. 2026. "Türk Dillerinde İsimlerde Çoğulluğun Bazı Özellikleri". *Özbekistan: Dil ve Kültür* 1: 71 **–** 82.

Azerbaycan edebî dilinde *-lar* ekinin iki varyantı bulunsa da, söz sonundaki ünsüzün etkisiyle konuşma dilinde yeni varyantlar meydana çıxır: *-nar, -dar, -tar, -zar*. Çoğulluğun biçimsel yolla ifade edilmesinde ayrıca *-gil, -lık, -lı, -t, -n, -m, -gil, -p, -r, -s, -ş, -z, -l, -va, -ç, -k/-q* biçimbirimleri de görev yapar.

Bazı sözlüksel birimler, içsel anlamı ve gösterdiği semantik yapı itibarıyla çoğulluk bildirir. Buraya insan ve hayvan topluluklarını karşılayan adlar ile cansız varlık kümelerini ifade eden sözler dâhildir. Örneğin: *halk, millet, ilxı, sürü, hazine vb.*

Biçimsel veya sözdizimsel yolla çoğulluk bildiren bazi sözcükler, psikodilbilimsel nedeniyle yeniden çoğullaştırılabilmektedir. Bu çalışmada amacımız, bu ikili çoğulluğun çağdaş Türk dillerinde oluşma yollarını karşılaştırmalı biçimde incelemektir.

Ana Bölüm

Azerbaycan dilinde de topluluk adları ek olarak morfolojik çoğul alabilir. Örneğin: *Azərbaycanda bütün millətlərin nümayəndələri yaşayır.* Burada *millət* sözcüğü semantik bakımdan çoğul anlam taşısa da, ek olarak *-lar* biçimbirimini almış ve böylece ikili çoğulluğa sahip olmuştur. N. K. Dmitriyev, ikili çoğulluğu açıklarken ilk unsuru alıntı dillerle ilişkilendirir. Türkolog, *fukara, Müslüman, eşya* gibi Arapça kökenli ve çoğul anlamı taşıyan kelimelerin tekrar çoğullaştırılmasını buna örnek gösterir. Gerçekten de Türk dillerinde anlamca çoğulluk bildiren bazı alıntı isimler ek olarak biçimsel çoğul eki kabul eder.

Topluluk bildiren adların yanı sıra, aynı anlam alanına ait iki kelimenin birleşmesiyle oluşan ikilemeler de semantik bakımdan çoğulluk ifade eder. Araştırmacılar, niceliğin sözlüksel-sözdizimsel yolla ifadesine niteleme gruplarının yanı sıra ikilemeleri ve tekrarları da dahil eder. A. Elizade, hatta karşıt anlamlı *yaxşı-yaman, var-yox, böyük-kiçik* gibi kısa çizgiyle yazılan birleşik sözlerin de üslup bakımından niceliksel çoğulluk oluşturduğunu belirtmiştir [Elizade 1966, 63–65]. Ancak bu ikilemelerin kendileri de çoğul yapılabilir. Bu durumda çoğunlukla ikinci unsur çoğul eki alır; fakat üslup gereği, özellikle şiirsel metinlerde her iki unsurun da çoğul eki aldığı görülür: *Yaxşılar-yamanlar yada düşəndə, Rəhmətlə bəlkə bir mən də anıldım* (Ç. Əlioğlu).

Başkurtçada tekrarlar yoluyla oluşan bileşik sözler de niceliğin sözdizimsel bir yöntemi olarak kabul edilir [Грамматика современного башкирского литературного языка 1981, 121]. Örneğin: *Öyer-öyer yılkı* “birkaç yılkı”; *kəştə-kəştə kitap* “raf raf

kitap"; *kazan-kazan it* "kazan kazan et" vb.

Türkolojide çoğulluğun sözlüksel veya sözdizimsel yolla ifadesi, nicelik kategorisi çərçivəsində değerlendirilir. Ancak T. Hacıyev bu görüşe karşıt bir pozisyonda olduğunu belirtmiştir: "Aslında sözlüksel ve sözdizimsel yolla ifade edilen olgular dilbilgisel kategori olarak verilemez; çünkü dilbilgisel kategori morfolojik yolla, yani eklerle kurulur" [Hacıyev 2025, 152].

Türk dillerinde birinci tip tamlayan-tamlanan grubunda isimlerin çoğullaşması, birinci unsurun ifade biçimine göre değişiklik gösterebilir. Örneğin, Başkurtçada birinci unsuru sıfat tekrarından oluşan ad gruplarında isim çoğul eki alır: *olo-olo öyzär* "büyük büyük evler". *-lı/-le* ekli ikilemeler soyadlara eklendiğinde, kendisinden sonra gelen isim de çoğul eki ister: *Atalı-ullı İşbayevtar* "Atalı-oğullu İşbayevler", *ağalı-enele Ğəzizovtar* "Gezizov kardeşleri" vb.

Aslında ikilemeler semantik açıdan çokluk ve çeşitlilik bildirir. Bu nedenle teorik olarak tekil biçimde kullanılmaları gerekir. Bazen Türk dillerinde bu tür ifadelerin de tekrar çoğullaştırıldığı görülür. Örneğin: *qab-qaşıqlar, kitab-dəftərlər* (Azerb.), *ata-əcələr* "ebeveynler" (tatar).

Kumukçada biçimsel bakımdan tekillik bildiren bir sözcük, semantik açıdan çokluk ifade edebilir. Örneğin: *Bütün aylanda taş*. "Bütün çevrede taşlar var."

Karaçay-Balkar dilinde bazı adlar yalnızca tekil, yalnızca çoğul veya hem tekil, hem de çoğul biçimde kullanılabilir. Örneğin, *karanqılık* "karanlık" sözcüğü Karaçay-Balkarda yalnız tekil kullanılırken, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde hem tekil hem çoğul olabilir: *Qaranlıq düşdü.; Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl ışıqlar* (E. Huseynzade); *Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa* (N. Hikmet).

Kesekle "kaplar", İlkerle "yıldız adı" leksemleri Karaçay-Balkar dilinde her zaman çoğul biçimde kullanılır. Azerbaycan dilinde ise bu isimlerin hem tekil hem de çoğul biçimi mövcuddur.

"Şu ülkələr, anneciğim, bak ne kadar ufaktır,
Işıkları pek sönük, hem birbirinden uzaktır." (A. Şaik).

Azerbaycan dilinde aile ve akrabalık bakımından çoğulluk ifade etmek için *-gil* eki kullanılır. Örneğin: xalamgil, anamgil vb. Ancak Dərbənd ağızında *-lar, -lər* çoğul ekleri, özel isimleri belirten kelimelere eklenerek –gil ekinin işlevini yapar. Örneğin: *Mən getmişdim Tacəddinnərə* ("Taceddinlere") [Behbudov 2008, 41]. *Çadıra çeketti, Saşkalara qitti* [Покровская 1964, 108] "Çadıra Saşagillere gitti", *Bayrastar kilməyme?* — "Bayrast ve dostları

gelmeyecek mi?" (Başkurt Dili) [Грамматика современного башкирского языка1981, 119]. Burada sayısı belli olmayan toplu çoğulluk ifade edilmektedir.

Bu çoğul eki esas olarak kişinin kendisi ve ailesi ya da yakın çevresindeki insanları genel bir şekilde ifade etmek amacıyla kullanılır. Bu durumda özel isimlerde çoğul biçimi, aile veya nesil birliği gibi semantik nüanslar kazandırır. Diğer Türk dillerindeki paralelliklere de göz atalım.

Türk dillerinin çoğunda buna benzer fonksiyonu yerine getiren ekler ve anlatım biçimleri bulunmaktadır; ancak bunların şekli ve kullanım özellikleri birbirinden farklıdır. Türkiye Türkçesinde de *-gil* eki, Azerbaycan dilinde olduğu gibi, topluluk ve ailevi çoğulluk anlamı ifade eder. Örneğin Ahmetgil – "Ahmet ve onun ailesi." Türkiye Türkçesinde kimi zaman *-lar* ve *-gil* ekleri aynı kelimeye birlikte eklenerek iki katmanlı bir çoğulluk yaratmış olur: *Annemgiller bu konuda ne düşünüyor?*

M. Memmedli, araştırmalarının sonucunda Azerbaycan dilinin bazı ağızlarında da benzer bir durumun olduğunu anlatıyor:*"-gil ekli isimler birden fazla aileye veya soya mensup bireyleri bildirdiğinde -lar, -lər eki alarak kullanılır: örn. Əhmədgillər, Arifgillər (Zərdab), bacımgillər, mamamgillər 'teyze' (Göyçay)"* [Məmmədli 2003, 184].

-lar ve -gil eklerinin topluluk ve çoğulluk ifade etməsi, Süleyman Kaan Yalçın'ın *"+gil Eki Üzerine Etimolojik Bir Değerlendirme"* adlı makalesinde geniş biçimde ele alınmıştır [Süleyman 2021].

Kazak dilinde ailece etopluluk anlamını bildirmek için "-ler" eki kullanılır. Sayısal çokluğu ifade eden bu ek, kimi durumlarda bağlama göre "aile" veya "akrabalık" anlamı da qazana bilir: *Asanlar* – Asan ve onun ailesi, akrabaları.

Kırgız Dilinde bu durum *-dar/-dör* veya *-lar* eki ilə ifadə edilir: *Aykuldar* — "Aykul ve onun ailesi." Özbek ve Tatar dillerinde də benzer biçimde *-lar* ekinden yararlanılır; ancak bu ekin aile anlamı daha çox bağlama bağlı olaraq anlaşılır:

Hasanlar – Hasan ve onun ailesi (özb.),
İlduslar – "İldus ve onun ailesi" (tat.).

Görüldüğü üzere, diğer Türk dillerinde *-gil* eki doğrudan kullanılmasa da, aynı fonksiyonu üstlenen çoğulluk ekleri veya ifade biçimleri mevcuttur. Azerbaycan dilinde ki *-gil* eki ise daha özel bir yapıya sahibdir. Azerbaycan dilinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, -lar eki çoğu isme veya isimleştirilmiş sözcük türlerine eklenerek niceliksel bir ayrım yaratır.

Azerbaycan dilinde sıfatlar kimi zaman *-lar* ekini alarak daha genel və abstrakt anlayışları ifadə edə bilmektedir.

Düz deməsəm, onda məni bağışlayın,
Üz tutaram uşaqlara, qocalara, cavanlara,
Sağlığında qiymət verin insanlara,
Yaxşılara sağ olanda yaxşı deyin,
Sağlığında yaman deyin yamanlara. (C.Novruz).

Bu satırlarda *yaxşılar, yamanlar, qocalar, cavanlar* sıfatlar isimleşerek ümumi bir çoğulluk bildirir.

Kim soru zamiri ayrıca ele alındığında işlev bakımından belirsiz bir tekillik veya çoğulluk göstərə bilər. Ancak bu zamir de isimleşerek çoğul eki alır:

Kimlərçin ağlayıb, kimə gülmüşəm,
Nədəndir bəs indi xatırlamıram
Bir vaxt doğma olan tanış adları. **(**Ə.Çingiz)

Türk dillerinde çoğul ekleri, hal ve iyelik eklerinden önce kullanılır. Ancak Başkurt dilinde akrabalık terimlerinde çoğul eki iyelik ekinden sonra gelir.

Örneğin: *ağay-ım-dar-za* "kardeşlerimde", *öləsəy-em-dər-gä* "nenelerime".

Bu dilde, çoğul ekinden önce sevgi veya küçültme belirten ekler bile kullanılır: *bala-kay-zar* "çocuklar", *kolon-sak-tar* "taylar" (at yavrusu)" [Грамматика современного башкирского языка 1981, 119] vb. Anlamsal olarak bölünemez bir grubu belirten isimler, çokluk eki aldıklarında o varlığın sayısal çokluğunu ifade ederler. Örn.: *mayzar* "yağlar" (aşk.), *ittər* "etler" (başk.). Türk dillerinde isimler, doğal olayların veya zamanın tekrarını belirtmek için çoğul eki alırlar. Örn.:*köndər* "günler" (başk.), *yamğırzar* "yağışlar" (başk.).

Türk dillerinde soyut anlam taşıyan isimler, yoğun tekrar ve çoğulluğu ifade etmek amacıyla çoğul biçim alır: *qüssələr, kədərlər* (Azerb.) "kederler, hüzünler"). Aslında bu isimlerin ölçüsü veya miktarı belirli değildir. Morfolojik olarak çoğul eki alındığında, ölçüye gelmeyen bir unsurun tekrarlandığı ve arttığına işaret edilir.

Azerbaycan dilinde belirli veya belirsiz zaman bildiren bazı kelimeler, hal ve iyelik ekleri aldıklarında çoğul eki hem kullanıla veya kullanılmaya bilir. Yani bu anlamlarda çoğulluk, bağlama göre ortaya çıkar. Örneğin*: ilbaşı, sabahda-birigündə, ayın sonları, keçmişləri unutmaq olmur.* Konuşma dilinde kullanılan cümlelerde, örneğin "*Dünənləri qar yağdı*," gibi cümle yapılarında gereksiz

çoğulluk gözlemlenebilir.

Başkurt dilinde de zaman anlamı taşıyan bu tür ifadeler çoğul biçim alabilir: *İyun ayının başları* — "Haziranın başlarında."

Zaman bildiren soru zamirleri Başkurt dilinde çoğul biçim alabilir (*kasandarı* "ne vakitleri", bögöndäre "bugünleri"). Azerbaycan dilinde ise bu durum edebi dilde değil, yalnız lehçe veya konuşma dili düzeyinde gözlemlenir.

Azerbaycan dilinde mekana bağlı isimler semantik olarak çoğul anlam taşır. Örneğin: *bakılı, azərbaycanlı, şəhərli* leksemleri geniş bir anlayışı ifade eder. Bununla birlikte, bu isimler çoğullaşarak topluluğu gösterebilir.

Başkurt dilinde ise mekân bildiren isimler – toponimler, rayon veya köy temsilcilerini anlatarken çoğunlukla *-lı* eki almadan doğrudan çoğul biçim alır. Örneğin: *baymaktar* "baymaklılar", *ilselğoldar* "ilselqullular" vb. Bazen ise aidlik eki *-le* aldıktan sonra çoğullaşır: *məskəülelər* "moskvalılar", *böryənlelər* "buryanlılar". Çoğul eki Başkurt dilinde sıfatlara eklenince yeni bir kelime oluşturur*: kızıldar* "kırmızılar", *yəştər* "gençler" vb.

Rusçada çoğul kullanılan bazı isimler Türk dillerinde tekil olarak kullanılır. Örneğin: *шахматы – şahmat (Azerb.) / shaxmat (Özb.), сливки – qaymaq (Azerb.) / qaymoq (Özb.), брюки – şalvar (Azerb.) / shim(Özb.), деньги – pul(Azerb.) / pul (Özb.)* [Саидова: 2024]. Belirtilen isimler Türk dillerinde hem tekil hem de çoğul biçimde kullanılabilir.

Türk dillerinde kimi zaman çoğul eki, sözcük türetici bir işlev üstlenerek toponimlerin oluşturulmasına katılır. Bu tür adlar çoğullaştırılmaz ve tekil özel ad olarak kabul edilir. Örneğin: Xanlar (Azerbaycan'da ilçe), Beyler (Azerbaycan'ın Saatlı rayonunda köy), Seyidler (Salyan, Haçmaz, Kelbecer, Samuh, Zengilan vb. bölgelerde köy), Tümenler (Dağıstan'ın Kaytak rayonunda köy), Kavuklar (Türkiye, Karaman'da köy), Çiller (Türkiye, Ankara'da köy), Işıklar (Türkiye, İstanbul'da köy) vb.

Kırım Tatar dilinde *къызардашлар Мантиевалар, эгизлер Агьматовлар* gibi ifadeler, Azerbaycan Türkçesine *Mantiyeva bacıları, Aqmatov əkizləri* biçiminde çevrilir. Kaynak dilde görüldüğü üzere her iki unsur da çoğul eki almıştır.

Yakut dilinde ise kimi zaman belirli sayı sözcüklerine bağlanan isimler çoğullaşır; bu kullanım üslup değeri taşır: *Группакҕа барыта 25 студеннар бааллар* "Grupta 25 öğrenci var" [Gerasimova 2011]. Yakut dilinde *-lar* ve onun varyantları (toplam 16 varyant) özel adlara eklenerek topluluk anlamı oluşturur: *Ол курдук*

Макаардар, Хабыччалар мунньахтан мунньахха сырыттылар – "Böylece Makarlar ve Xabıççalar bir toplantıdan ötekine geçtiler."

Türk dillerinde *-lar* eki terim oluşturma sürecində de yer alır. Örneğin: *məməlilər, iribuynuzlular* vb. (Azerbaycan), *böcekler, örümceğimsiler, çok bacaklılar* vb. (Türkiye Türkçesi).

Yakut dilinde -lar eki elmi üslupta sözcük türetiminde kullanılır. Örn.: *Бурдуктуҥулар астара – муораах ас* – "Tahılların tohumu tahıldır." Genel olarak Yakut dilinde *-lar* çoğul ekini almış sözcük, usluba göre farklı anlamsal özellikler kazanır. Konuşma dilinde çeşitli duygu ve zihinsel durumları (öfke, saldırganlık, kıskançlık vb.) ifade etmek için, sanat dilinde resimsel bir araç olarak (gerçekliğin figüratif görsel algısı, şiirsel imgenin yoğun ifadesi), gazetecilik dilinde genelleme yapmak için, bir grup anlamında, bilimsel dilde hayvan, böcek, bitki türlerini belirtmek için kullanılır [Gerasimova 2011].

Nicelik bakımından tekilin topluluk ifade etmesi ilk olarak O. Bötlingk ve S. V. Yastremski tarafından öne sürülmüştür. Tuva dilinde yalnız tekil veya yalnız çoğul biçimde kullanılan bir isim yoktur; yani bu dilde tekil olan tüm isimler çoğul hâle getirilebilir. Örneğin*: xaçı "makas" – xaçılar, süt "süt" – sütter* [Исхаков, Пальмбах 1961, 116].

Eski Türkçede *az, kop, kopan, üküş/üküs* gibi leksemler leksikal yolla çokluğu ifade eder. Örneğin: Anta ötrü oğuz kopan kälti — "Ondan sonra oğuzlar hep birlikte geldi" [Şükürlü: 1993, 93]. Bizim kanaatimize göre burada "bütün oğuzlar" anlamı vardır. Ayrıca belirtelim ki, cümledeki *kop* sayısına *-an* çoğul eki eklenerek ikili çoğulluk meydana gelmiştir.

İkili Çoğulluk

Genel olarak, Türk dillerinde başta isimler olmak üzere farklı sözcük türleri de çoğullaşabilir. Biz özellikle ikili çoğulluk konusuna dikkat çekmek istiyoruz.

Türk dillerinde ikili çoğulluk anlayışı, çokluk belirten eklerin ardışık biçimde kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bu durum bazen anlamı güçlendirmek, bazen de spesifik gramatikal gereklilikler veya üslup amaçları için uygulanır. İkili çoğulluk özellikle Türk dillerinin bazı kollarında (Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uyghur kollarında) farklı biçimlerde karşımıza çıkar.

Azerbaycan dili ağızlarında *bizlər, sizlər* şeklinde kullanılan şahıs zamirleri aile, nesil veya grup bakımından genel bir topluluğu ifade eder. Burada aslında çoğul olan şahıs zamirlerinin yeniden

çoğullaşması ile topluluk anlamı kazandırılmış olur. Örneğin: "*Sizzər belə balığ pişirə bilmərsüz"* (Neftçala).

Kazak dilinde *sender* "siz" (harfi harfine "sen+ler"), *sizder* "Siz" (siz+der) olarak kullanılır. Burada şahıs zamirinin fonksiyonuna bağlı olarak, resmi hitaplarda *sizder* tercih edilir. Kazak ve Kırgız dillerinde ikili çoğulluk (çift çoğulluk) fenomenine daha sık rastlanır. Bu durumda hem çokluk, hem de aidiyet ifade etmek amacıyla çift ekler kullanılabilir.

Örneğin, Kazak dilinde *balalarımızlar* ("bizim çocuklarımız") – burada *-ımız* iyelik ekinden hem önce hem sonra *-lar* çoğul eki kullanılmıştır. Kırgız dilinde ise *kitepterler ("kitaplar")* ifadesinde iki kez çoğul eki uygulanır. Bu durum ya sözlü dilin özelliklerinden, ya da konuşmada ifadenin vurgulanmasından kaynaklanır. Her iki dilde de "çift çoğulluk" anlayışı daha çok poetik veya özel bağlamlarda gözlemlenir. Örneğin, aynı anda çoğulluk anlamı veren sözcükler ve eklerin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bu yaklaşım Eski Türkçenin etkilerinden kaynaklanmakta olup, dil tarihi açısından da ilgi çekicidir.

Kırgız dilinde bir kelimenin sonu sonor ünsüz ve ünlü ile bitiyorsa -lar, -ler, -lor, -lör eklerini alır (örn. *-ırlar* "mahnılar", *eneler* "analar"); sert ünsüz ile bitiyorsa *-tar, -ter, -tor, -tör* eklerini alır (örn. *konok-tor* "konuklar", imarat-tar "binalar"); yumşak ünsüz ile bitiyorsa *-der, -dor, -dör* eklerini alır (örn. *tuuqan-dar* "akraba/ akrabalar", *ilim-der* "bilimler").

Kırgız dilinde *hökmöt* ve *ooz* gibi kelimeler çoğul eki alabilir: örn. *ökmöt-tör* "hükümetler", *ooz-dor* "ağızlar". Azerbaycan dilinde ise bu kelimeler anlamca topluluk ifade ettiği için çoğullaştırılmaz.

Ağız kelimesinin sonundaki -z ona çoğulluk anlamı kazandırsa da, bazen çoğul eki alabilir. Örneğin: "*Ağızlarına yiyəlik edə bilmirlər*." Bu durum ikili çoğullaşmaya bir örnektir.

Qaqauz dilinde üzümlük kelimesi Azerbaycan dilinde olduğu gibi "büyük üzüm sahası" anlamına gelir; ancak birden fazla böyle alanı ifade etmek için *-ler* çoğul eki alır: *Üzümjükler "üzümlüklər" ("üzüm bağları").*

Uygur dilinde de ikili çoğulluk örneklerine rastlanır. Bu durum özellikle aidiyet ve çokluk birlikte ifade edildiğinde ortaya çıkar. Örneğin: *Balliri ("çocukları")* — aidiyet ve çokluk birlikte verilmiştir. Uygur dilinde *çöl-bəyavan* "çöl, çöl alanı", *çarə-tədbir* "tedbir", *urum-curat* "akraba/akrabalar" [Кайдаров,1966] gibi birleşik kelimeler semantik olarak çoğulluğu ifade eder. Azerbaycan dilinde ise *çöl-biyabanlıqlar* ifadesinde çoğulluk daha belirgin bir

şekilde vurgulanır.

Azerbaycan dili ağızlarında bazen birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra da *-lar*[2] çoğul eki eklenebilir. Örneğin: *"Taxılımızdarı gəlip aparırdılar, biz qalırdıx naəlac"* (Kürdəmir) [Məmmədli 2003, 169]. Bu örnekte çoğul eki ile iyelik eki yer değiştirmiştir. Edebî dilde *taxıl* kelimesi genellikle morfolojik olarak tekil biçimde kullanılır. Dilimizde *qohum-əqrəbalarımız, dədə-babalarımız, dost-tanışlarımız* gibi ifadelerde hem iyelik eki hem de *-lar* çoğul eki ile çoğullaşma ve semantik olarak topluluk ifade edilmesi dikkat çekici bir olgudur.

İkili çoğulluk, Türk dillerinin çoğunda norm ihlali olarak değerlendirilir ve genellikle üslup, lehçe veya sözlü konuşma dilinin bir hatası olarak kabul edilir. Ancak bazı dillerde (özellikle Kıpçak grubunda) bu tür biçimler sözlü dilde anlam vurgusunu artırmak amacıyla kullanılır.

Özbek dilinde *dasta-dasta qul* ("desteler halinde gül"), *kop-kop un* ("torbalar halinde un") gibi ifadeler analitik yöntemle çokluğu ifade eden örneklerdir [Рахматжонова 2022]. Özbek dilinde çoğul eki *-lar* çok işlevlidir; bazen küçültme veya sevgi, şefkat anlamı da taşıyabilir. Örneğin: *Ажаб қилдим, – деди Туробжон титраб, – жигарларинг эзилиб кетсин! "Düz yaptım," – dedi Turabcan titreyerek, – "koy senin yüreğin parçalansın*". Burada *jiqar* ("yürek") kelimesinin *-lar* çoğul ekini alması üslup açısından anlamlıdır. Başka bir örnek: *Мажлис соат иккиларда (тахминан соат иккида) бошланади.* "İclas təxminən saat 2-də başlayır." Bu örnekte de sayı belirten *iki* kelimesinin *-lar* formantını alması üslup niteliği taşır.

Azerbaycan dilinin Derbend ağızında bazen miktar belirten isimler ek olarak -lar çoğul ekini de alır; böylece ikili çoğulluk meydana gelir. Örneğin: *İki xatınnar gəlib, Ata çoxlu nağıllar bileymiş, Beş qızdar gəldi* [Behbudov 2008, 40].

Derbend ağızında, topluluk isimleri olarak Azerbaycan edebî dilinde hiç çoğul eki almayan bazı kelimeler de çoğullaşabilir. Örneğin: *camaatdar, heyvanatdar.* Aslında bu isimlerin sonundaki *-at* eki artık bir ölçü ve çokluk eki niteliğindedir. Örneğin: *Davadan gəlib gürədəm atam da ülib, anam da ülib, külfətdər qalıb pis halda* [Behbudov 2008, 41]. Derbent ağızının Bilhedi şivesinden alınan bu örnekte *külfətdər* kelimesi hem semantik hem de gramatikal açıdan çoğullaşmıştır; burada bulunan *-dər* (yani *-lər)* eki aynı zamanda aidiyet anlamını da içerir.

Sonuç

Nitekim Türk dilleri üzerindeki gözlemlerimiz, niceliğin bu dillerde farklı biçimlerde oluştuğunu, tekil haldeki bir sözcük biriminin bağlama göre çokluk kavramını kazandığını göstermektedir.

Türk dillerinde bazı adlar yalnız tekilde ya da yalnız çoğulda kullanılabilir, bazı adlarsa hem tekil, hem de çoğul biçimde kullanılabilir.

Türk dillerinde aile, akrabalık bakımından çoğulluk bildirmek için kullanılan **-gil** eki bazen *-lar, -lər* ekinin işlevini yapar. Bazen ise **-gil** ekini almış bir sözcük ayrıca **-lar, -ler** ekini de alır.

Ağızlardakı istisnalar dikkate alınmazsa, Türk dillerinde çoğul ekleri kural olarak hâl ve iyelik eklerinden önce gelir.

Belirli miktar sayılarından sonra kullanılan isimler genellikle çoğul eki almaz, ağızlarda bazı istisnalar bulunmaktadır.

Morfolojik yolla çoğulluk oluşturan **-lar** eki bütün Türk dillerinde kullanılır; bu da onun derin tarihî köklere bağlı olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Abdulla Şaiq Talıbzadə. 2001. *İyirmi illik pedaqoji fəaliyyəti dolayısı ilə*. Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı.

Behbudov Sefi-75. 2008. Bakı: Nurlan.

Çingiz, Ə. 2018. "Ən acı intizar həsrət qaldığın vüsaldır." *Ədəbiyyat qəzeti*, 10 fevral, 20–21.

Çingiz, Ə. 2021. *Ədəbiyyat qəzeti*. 10 fevral.

Əlizadə, A. 1966. *Azərbaycan dilində kəmiyyət kateqoriyası (XIV–XIX əsr materialları əsasında).* Filologiya üzrə namizədlik dissertasiyası. Bakı.

Герасимова, Е. С. 2011. "Форма множественного числа имени существительного в якутском языке: стилистический аспект." *Вестник СВФУ* 8 (4): 101–105.

Грамматика современного башкирского литературного языка. 1981. Москва: Наука.

Дмитриев, К. 1956. "Категория числа." В *Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. II Морфология*. Москва: Изд-во АН СССР.

Hacıyev, T. M. 2025. *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası*. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil.

Исхаков, Ф. Г., и А. А. Пальмбах. 1961. *Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология*. Москва: Издательство восточной литературы.

Кайдаров, А. Т. 1966. *Краткий грамматический очерк уйгурского языка*. Алма-Ата: Наука.

Məmmədli, M. 2003. *Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları*. Bakı: Elm.

Некатегориальные значения множественного числа.

Покровская, Л. А. 1964. *Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология*. Москва: АН ИЯ, ГРВЛ изд-ва Наука.

Рахматжонова, К. А., и Ш. Б. Садикова. 2022. "Грамматическая репрезентация категории числа в хинди и узбекском языках." *Экономика и социум* 4 (95–1).

Саидова, М. Р. 2024. "Сравнительно-сопоставительный анализ категории числа имён существительных в русском и узбекском языках." В *European Science International Conference: Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions*.

Süleyman, K. 2021. "Y.+gil eki üzerine etimolojik bir değerlendirme." *Türklad* 5 (1): 1–12.

Şükürlü, Ə. 1993. *Qədim türk yazılı abidələrinin dili*. Bakı: Maarif.

Zeynalov, F. 2008. *Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası*. I hissə (Fonetika, leksika, morfologiya). Bakı: MBM nəşriyyatı.

Particular Features of Noun Pluralization in Turkic Languages

Elnare ALIYEVA[1]

Abstract

Although the category of number in nouns has been studied in each of the Turkic languages, certain gaps remain in comparative research on this topic. The study aims to address these issues and identifies the distinctive features of pluralization in each of the Turkic languages examined.

In addition to its primary meaning, the plural form carries a number of additional meanings. Clarifying these, reveals the functional-semantic characteristics of this category. In Turkic languages, plurality is expressed not only morphologically, but also lexically and syntactically.

When a pluralized noun is used as an anthroponym or a toponym, it acquires a new semantic content and such onomastic units are also explored in this study.

It is also worth noting that the double pluralization of nouns is a distinctive feature of Turkic languages. The ways in which double plurality is formed are extensively analyzed in this article.

Key words: *pluralization, noun, Turkic languages, quantity,*

[1] *Elnara Aliyeva* – Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences, Nasimi Institute of Linguistics, Department of Turkic Languages, Baku, Azerbaijan.
E-mail: dok.elnare_e@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-5779-8899
For citation: Aliyeva, E. 2026. "Particular Features of Noun Pluralization in Turkic Languages". *Uzbekistan: Language and Culture* 1: 71 – 82.

grammar.

References

Abdulla Şaiq Talıbzadə. 2001. *İyirmi illik pedaqoji fəaliyyəti dolayısı ilə*. Bakı: Ağrıdağ nəşriyyatı.

Behbudov Sefi-75. 2008. Bakı: Nurlan.

Çingiz, Ə. 2018. "Ən acı intizar həsrət qaldığın vüsaldır." *Ədəbiyyat qəzeti*, 10 fevral, 20–21.

Çingiz, Ə. 2021. *Ədəbiyyat qəzeti*. 10 fevral.

Əlizadə, A. 1966. *Azərbaycan dilində kəmiyyət kateqoriyası (XIV–XIX əsr materialları əsasında).* Filologiya üzrə namizədlik dissertasiyası. Bakı.

Gerasimova, Ye. S. 2011. "Forma mnojestvennogo chisla imeni sushestvitelnogo v yakutskom yazike: stilisticheskiy aspekt." *Vestnik SVFU* 8 (4): 101–105.

Grammatika sovremennogo bashkirskogo literaturnogo yazıka. 1981. Moskva: Nauka.

Dmitriev, K. 1956. "Kategoriya chisla." V *Issledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskix yazikov. II Morfologiya*. Moskva: Izd-vo AN SSSR.

Hacıyev, T. M. 2025. *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası*. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil.

Isxakov, F. G., i A. A. Palmbax. 1961. *Grammatika tuvinskogo yazıka. Fonetika i morfologiya*. Moskva: Izdatelstvo vostochnoy literaturı.

Kaydarov, A. T. 1966. *Kratkiy grammaticheskiy ocherk uygurskogo yazika*. Alma-Ata: Nauka.

Məmmədli, M. 2003. *Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları*. Bakı: Elm.

Nekategorialnıe znacheniya mnojestvennogo chisla

Pokrovskaya, L. A. 1964. *Grammatika gagauzskogo yazika. Fonetika i morfologiya*. Moskva: AN IYa, GRVL izd-va Nauka.

Raxmatjonova, K. A., i Sh. B. Sadikova. 2022. "Grammaticheskaya reprezentatsiya kategorii chisla v xindi i uzbekskom yazikax." *Ekonomika i sotsium* 4 (95–1).

Saidova, M. R. 2024. "Sravnitelno-sopostavitelniy analiz kategorii chisla imyon sushestvitelnix v russkom i uzbekskom yazikax." V *European Science International Conference: Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions*.

Süleyman, K. 2021. "Y.+gil eki üzerine etimolojik bir değerlendirme." *Türklad* 5 (1): 1–12.

Şükürlü, Ə. 1993. *Qədim türk yazılı abidələrinin dili*. Bakı: Maarif.

Zeynalov, F. 2008. *Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası*. I hissə (Fonetika, leksika, morfologiya). Bakı: MBM nəşriyyatı.